

МАРКО ВОВЧОК

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

FOLIO

Т. М. Панасенко
Марко Вовчок
Серія «Знамениті українці»

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5317848
Марко Вовчок: Фоліо; Харків; 2010
ISBN 978-966-03-5051-9

Аннотація

Марка Вовчка (літературний псевдонім Марії Олександрівни Вілінської, 1833—1907) справедливо називають літературною донькою Т. Шевченка. Твори письменниці відіграли провідну роль у становленні української реалістичної прози. Найвищого ідейно-художнього рівня досягає Марко Вовчок у зображенні трагічної долі жінки-кріпачки, яка в тогочасному суспільстві зазнала найбільшого приниження і безправ'я. За словами І. Франка, «з простотою, красою й ніжністю її мови й стилю в'яжеться нерозривно її ніжна любов до всіх нещасних і страждущих, а особливо до найбідніших між бідними – до жінок...»

Содержание

Щасливе нещасливе дитинство	4
Харківський пансіон	7
У багатії тітки	9
Своя сім'я	13
Життя в Києві	16
Немирів	19
Початок творчості	21
Петербург	29
За кордоном	36
Кінець ознакомительного фрагмента.	38

Т. Панасенко

Марко Вовчок

*Яке величне, прекрасне створіння ця жінка.
Тарас Шевченко*

*Це талант сильний, чудовий.
Микола Чернишевський*

Щасливе нещасливе дитинство

«Багато років минуло відтоді, люба дитино моя, коли я в цей же час тримала маленьку новонароджену дівчинку на руках своїх... Мати моя, ця свята жінка, поділяла зі мною цілком моє щастя – і скільки любові, турботи й надій стріло тебе при появі на світ Божий...» – писала мати письменниці дочці у листі до дня її народження.

Народилася Марія Олександрівна Вілінська (відома в літературі під псевдонімом Марко Вовчок) 10 грудня 1833 року в маєтку Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії у збіднілій дворянській родині. Її батько, Олександр Олексійович Вілінський, був армійським офіцером, мати, Парасковія Петрівна Данилова, походила із дворянського роду. Маєтком Єкатерининське на той час управляла по смерті чоловіка бабуся новонародженої, Марія Олександрів-

на Данилова, за першим чоловіком – Шаталова, а за родинними легендами – литовська князівна Радзивілл, яку свого часу викрав у батьків армійський офіцер Шаталов, щоб потім побратися. Тож у жилах Марії текла українська, російська й литовська кров. Батько Марії Вілінської походив із Чернігівщини. Коли їй виповнилося три роки, батька перевели з Сибірського гренадерського полку до Тульського гарнізонного батальйону, що дало йому змогу частіше бувати вдома, з дружиною й дітьми, а Парасковії Петрівні – частіше навідувати чоловіка. Він любив українські пісні й навіть записував їх у збірник з нотами, а часом і сам складав музику. Друзі Олександра й Парасковії Вілінських знали їх завжди лагідними, привітними і веселими.

У 1840 році Олександр Олексійович через хворобу пішов у відставку «з нагородженням чином підполковника, з мундиром та пенсіоном на дві третини жалування». У червні цього ж року батько помер, а мати з сином Валеріаном та дочкою Марією переїхала до маєтку своєї двоюрідної сестри Варвари Дмитрівни Писаревої. Діти Вілінських залишились без батька дуже рано – Марії минав усього сьомий рік, а двоє менших братиків були ще зовсім маленькі. У сестри мати, переживаючи втрату чоловіка, присвячувала весь свій час вихованню дітей. Парасковія Петрівна чудово знала музику й мови, зокрема французьку, а тітка ще й розмовляла англійською. Допитлива, гостра на розум, Марія швидко й легко вчилася. Але батькова смерть забрала з собою і

спокій, і щасливе сімейне життя. Мати, боячись залишитися без надійного чоловічого плеча з малими дітьми, у 1842 році вийшла заміж удруге – за відставного унтер-офіцера Д. Дмитрієва, людину сумнівної репутації, який виявився гульвісою й жорстоким деспотом-самодуром. Отже, не дочекалася вона ні захисту, ні підтримки: шлюб виявився невдалим. Вітчим зненавидів чужих дітей, знущався з дружини. Особливо жорстоким він був до кріпаків, тому немало їх мусило рятуватися втечею. Завзятий картяр, п'яниця й гульвіса, він за короткий час прогайнував не тільки свої статки, а й маєток Вілінських. Родичі Парасковії Петрівни не прийняли до свого кола її нового чоловіка й посварилися з нею. Дмитро Вілінський згадував про вітчима: «Пам'ятаю бурхливі сцени вітчима, пам'ятаю, коли з'явилася моя зведена чорнява сестричка (вітчим був брюнет, а наш батько блондин, і ми всі троє – блондини); пам'ятаю, як ми зростали, як вітчима хотів убити наш кріпак Михайло-кравець; і можу потвердити, що від дня свого від'їзду сестра Марія Олександрівна жодного разу не була в Єкатерининському, у матері, і для побачення з нею мати сама їздила в Харків та в Орел».

Харківський пансіон

У 1845—1846 роках, близько півтора року, Марія виховувалася в одному з приватних пансіонів Харкова. Тоді їй виповнилося вже одинадцять років. Це була гарна дівчинка з великими сірими очима й довгою русою косою. Недаремно стара куховарка Вілінських розповідала усім, що панночка Марія розумниця й красуня. Вихованки пансіону з самого початку поставилися до дівчини дещо зверхньо. А от першокласниці відразу вподобали добру, приязну і співчутливу Марію, яка вміла терпляче вислуховувати їхні скарги на несправедливість учителів або старших пансіонерок, розраяти, заспокоїти, по-сестринському приголубити.

У Харківському пансіоні викладалися різні науки, але найбільше уваги приділялося французькій мові, музиці, танцям, вихованню світських манер і вмінню поводитися в шляхетному товаристві. Вілінська ставилася до науки серйозно, вчилася старанно, дуже багато читала. Пізніше її молодший брат Дмитро писав: «Сестра відзначалася гострим розумом і великою допитливістю». Марія добре опанувала французьку мову, самотужки вивчила польську, багато читавши, набула загальноосвітніх знань у значно більшому обсязі, ніж давав пансіон. Але обстановка в цьому навчальному закладі була важкою, задушливою. Учителі й багаті учениці до вбогої Марії ставилися з холодною, погано прихованою знева-

гою. Доводилося терпіти погордливе ставлення, образи, цькування, глум. Марія тримала себе незалежно, ні перед ким не запобігала, не принижувалася, і багатьом це не подобалося.

Уже в останній рік навчання, приїхавши на різдвяні канікули до Писаревих, Марія сказала матері, що в пансіон більше не повернеться: нових для себе знань вона там не здобуде, тож навіщо ще за півроку платити. Так само категорично вона відмовилася жити в сім'ї вітчима.

У багатії тїтки

Вибувши з Харківського пансіону (1847), Марія оселилася в Орлі у своєї хрещеної, тїтки Катерини Петрівни Мардовіної. Тїтка була панї заможна: її чоловік обїймав прибуткову посаду секретаря Орловської губернської палати в цивільних справах. Тому родина жила в достатку й навіть мала приміський маєток. Катерина Петрівна взяла племінницю як виховательку для своїх дітей – хлопчика шести років і дівчинки п'яти. Звичайно, маєток родичів – то не пансіон, але життя у примхливої і свавільної тїтки стало суворою школою життя для дівчини. Пізніше, коли Марія покинула маєток тїтки, О. Маркович так писав їй: «...я вітаю тебе зі спокійним життям після вічних сцен, своїх та чужих неприємностей, якими доля тебе заганяла з дитинства...». Увесь вільний час Марія проводила в чималій бібліотеці Мардовіних за читанням творів О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Лермонтова, М. Некрасова, І. Тургенева, зарубіжних письменників. Юна читачка бралася й до різних наукових студій.

На той час вітчим Марії повністю розорив Єкатерининське. Маєток був заставлений і перезаставлений кілька разів для сплати картярських боргів Дмитрієва. Він невідомо куди зник, залишивши дружину з дітьми без будь-яких засобів до існування.

Шістнадцятирічна дівчина розцвіла пишним квітом юно-

сті. Незважаючи на крайню бідність родини, залицяльників у Марії не бракувало, й тітка мріяла конче віддати її за багатія. І такий невдовзі нагодився. Надзвичайно багатий і до того ж досить привабливий молодий поміщик Микола Єргольський настирливо домагався руки Марії Вілінської. І дівчині він здавався симпатичним, приємним, навіть чимось кращим за всіх інших у її оточенні. А Катерина Петрівна прекрасно знала про його пишній панський будинок з колонами, парк, великий маєток і величезні статки.

У салоні Мардовіних серед звичайних гостей – місцевих поміщиків і чиновників – траплялися письменники, етнографи, музиканти, громадські діячі. На цих зібраннях гості читали вголос художні твори, співали хором і соло, обговорювали події в суспільному житті, дискутували на літературні, наукові, політичні теми. Яскраві люди відвідували салон Мардовіних. Вирізнялась, наприклад, оригінальна поетеса Павла Івановича Якушкіна (1820—1872), письменника, який на той час уже кілька разів їздив у глухі села північних волзьких губерній, вивчаючи селянський побут і записуючи народні пісні. У колі орловських знайомих Марії Олександрівни були також відомий збирач народних пісень Петро Васильович Киреевський (1808—1856), чудовий знавець російської народної мови й побуту письменник Микола Семенович Лесков (1831—1895), а згодом і недавній учасник Кирило-Мефодіївського товариства, в адміністративному порядку висланий в Орел, український фолькло-

рист і етнограф Опанас Васильович Маркович. Він був сином колись багатого полтавського поміщика, який прогайнував свою маєтність на гулянках та частуваннях. Після смерті батька три брати поділили між собою залишки колишніх статків. Узявши свою долю грішми, Опанас з одним кріпаком подався до Києва, де вступив до університету. Одержавши по закінченні його ступінь кандидата наук, учителював у Київській гімназії. Метою свого життя він вважав збирання фольклорних матеріалів і вивчення побуту українського народу. Познайомившись із П. Кулішем, М. Костомаровим, Т. Шевченком, він вступив до Кирило-Мефодіївського товариства, за що був на деякий час ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Оскільки уряд вважав його рядовим членом товариства, то й кару визначив відносно м'яку – заборона жити в Україні й заслання в Орел на три роки під нагляд поліції. З перших днів заслання О. Маркович працював молодшим помічником управителя канцелярії губернатора. Освічений молодий чоловік, приємний у спілкуванні, чудовий оповідач і співак, гарний на вроду, він скоро завоював симпатії відвідувачів салону Мардовіних. Коли до тітки приїхала Марія, серйозна, зосереджена в собі, добре начитана, Маркович захопився нею. Хоча він був на одинадцять років старшим (народився у 1822 році), між ними зав'язалася тепла дружба. Усамітнівшись у куточку просторих покоїв, молоді люди подовгу розмовляли про літературу, народне мистецтво. Непомітно для обох дружба переросла в кохання – освідчившись

одне одному, вони вирішили одружитися.

Своя сім'я

Згода одружитися з Опанасом Марковичем викликала сімейний скандал. Проте ні тітчині умовляння, ні попередження про вік і поганий стан здоров'я Марковича, ні погрози, ні плачі не могли похитнути рішення Марії. Це й призвело до розриву з тіткою Мардовоною. Марія вимушена була переїхати до Писаревих. У тітки Варвари Дмитрівни дівчина пробула ціле літо. Але на якийсь час попрощатися довелось і з коханим. Опанас Васильович повідомив Марії, що їхній від'їзд в Україну відкладається за браком грошей і через його поганий стан здоров'я. Чоловік також дуже турбувався через те, що хоче створити сім'ю, не маючи доброго статку.

У цей час Марія Олександрівна робить свої перші спроби збирання зразків усної народної творчості, і, мабуть, надихнув її саме приклад майбутнього чоловіка. Один лист до нього вона починає словами: «Я там записала для тебе російську пісню з вуст бабусі...» У 1850 році вона записує в Єльці старовинні російські пісні, одна з яких особливо імponує їй змалюванням сумної розлуки дочки з матір'ю («Через леса, леса темные /, Пролегла дороженька...»). На початок 1850-х років біографи відносять і перші (не вцілілі) спроби самостійної літературної творчості майбутньої письменниці.

Один з листів Марії до Опанаса Васильовича потрапив до рук його брата, який, не дочекавшись приїзду Опанаса,

прочитав послання й сам щиро відповів майбутній родичці: «Ось мій рецепт для вас обох: 1. Здоров'я. 2. Служба. 3. Благословення Боже на з'єднання ваше».

Після переїздів, листування, зустрічей Опанас Васильович у січні 1851 року дістав від орловського губернатора два важливі документи: про згоду на шлюб з дочкою підполковника Марією Олександрівною Вілінською та про надання відпустки на два місяці в Єлецький повіт, Чернігівську, Полтавську та Київську губернії. І наприкінці січня відбулося весілля Марії Вілінської й Опанаса Марковича. Молодята оселилися в Чернігові, де О. Маркович одержав посаду коректора в редакції газети «Черниговские губернские ведомости» з окладом у 15 карбованців сріблом на місяць. Звичайно, на прожиття цих грошей не вистачало, до того ж обоє молодят були дуже непрактичні, не вміли ощадливо витратити свої прибутки, що взагалі властиве глибоко інтелігентним натурам. Нерідко, маючи мізерні статки, допомагали ще біднішим за себе.

Перш ніж осісти в Чернігові, Марія Олександрівна та Опанас Васильович заїхали до Парасковії Петрівни Вілінської. Молодший брат письменниці згадував: «Наші кріпаки приходили вітати молодих і казали, що чоловік панночки хоча й хохол, але людина така, як слід <...>. Мати пропонувала сестрі взяти з собою з наших кріпачок покоївку, молоду 15-річну дівчину Маринку, але сестра рішуче відмовилася і просила матір відпустити Маринку на волю, що й було зроб-

лено». На початку 1852 року в молоду сім'ю прийшло горе – померла нещодавно народжена дочка Марії Олександрівни – Віра. Сама породілля після важких пологів довго хворіла. В Опанаса Васильовича виникли серйозні проблеми на службі, в листі до друга він написав: «В подяку за свою працю я таки дочекався нагороди: публічної лайки і мало не безчестя...». А завершив лист сумними й болісними словами про дружину: «Вона дуже змарніла...»

Життя в Києві

У 1853 році Марковичі переїхали до Києва, де Опанас Васильович влаштувався на посаду бухгалтера по продовольчій частині Київської палати державного майна. Молоде подружжя оселилося на Куренівці в маленькій хатці. Тут у жовтні 1853 року в них народився син, якого на честь гетьмана Хмельницького назвали Богданом. Хрещеними батьками його були титулярний радник В. В. Марковський і князівна Варвара Миколаївна Репніна.

Живучи в Києві, Марія Олександрівна займалась етнографією. Вона уважно слухала народну мову, розмовляла з селянками на базарах, занотовувала побутові подробиці сільського життя – зробила багато записів. У записниках і зошитах письменниці добре видно процес опанування лексичних скарбів та образних засобів української мови. Тут є записи соціально гострих приказок і прислів'їв, своєрідні словники українських синонімів, епітетів, професійно-селянських термінів, а також характерні звороти народної мови («А як, бува, питають, скажи...», «Як такої не люби-ти, Боже мій єдиний...»), а часом і перші начерки художніх творів українською мовою. У 1854 році деякі з народних казок та пісень, що їх збирала Марія Олександрівна, було надруковано у збірнику Амвросія Метлинського «Народные южнорусские песни» («Ой Морозе, Морозенку, превдалий

козаче», «Не так тая Україна, ой як молода дівчина»). Упорядник збірника, поет-фольклорист, учений і видавець А. Метлинський, у передмові висловив щиру подяку збирачам, які допомагали йому. Серед названих була й Марія Маркович.

Деякий час (серпень – вересень 1854 року) родина жила в маєтку поміщика Тарновського; Опанас Васильович займався лише збиранням фольклорних творів, якоїсь серйозної роботи, за яку можна було б отримувати платню, він не виконував. Саме тому, що «брати гроші задарма не годиться» (як він вважав), сім'я знову повернулася до Києва.

Як ставилися Марковичі до грошей, можна зрозуміти з такої історії. Відомий біограф Т. Шевченка Михайло Чалий зазирнув якось до Марковичів, що жили в бідній хаті на околиці Києва. Вишукуючи способи, як допомогти землякові, не ображаючи його самолюбства, він помітив на підлозі в кутку купу книжок. Це були пісні А. Метлинського, що їх треба було продати. М. Чалий запропонував свою допомогу. Він зумів продати тридцять примірників, а виручені гроші надіслав подружжю Марковичів. Другого дня до квартири М. Чалого в новому циліндрі від Огюста й нових бузкових рукавичках підїхав Опанас Маркович. Він тримав під рукою ящикок сигар, коробку цукерок від Балабухи для дружини і ще щось у пакунку. Щиро подякував М. Чалому за допомогу, а спантеличений добродій Марковичів підрахував, що із тих 30 карбованців, які він уторгував, навряд чи щось зали-

ШИЛОСЯ.

Немирів

Узимку 1855 року Опанасу Васильовичу пощастило виклопотати посаду молодшого вчителя географії в Немирівській гімназії. Людині «неблагонадійній», що перебувала під наглядом поліції, не так легко було знайти прибуткову посаду. Гроші на переїзд до Немирова сім'ї дали за умови, що Опанас Маркович як учитель відслужить у міністерстві народної освіти не менше двох років. У Немирів – володіння графа Потоцького, почесного попечителя гімназії, – Опанас Васильович, Марія Олександрівна, її брат Дмитро та син Богдан виїхали восени 1855 року. Про умови життя та найближче оточення Марковичів у Немирові згадував Дмитро Вілінський: «При гімназії був пансіон і, крім того, так звана гімназична колонія, інакше кажучи – гуртожиток учителів, які мали на повному утриманні гімназистів. <...> До колонії вчителів входили Опанас Васильович Маркович (географія), Ілля Петрович Дорошенко (математика), Автоном Григорович Теодорівич (історія), Микита Васильович Барщевський (російська мова та словесність). Тільки Маркович був одружений, і тому господарством опікувалася сестра Марія Олександрівна, і навколо неї гуртувались усі ці милі люди – лицарі честі й дружби. Всі вони були малороси, шанувальники Тараса Шевченка...»

У Немирові, як і в Чернігові та на Куренівці, Опанас Ва-

сильович збирав фольклорні матеріали; з цією метою часом їздив у села разом з дружиною, яка йому багато допомагала.

Початок творчості

У 1856 році Марія Олександрівна розпочинає свою активну творчу діяльність. Протягом року вона пише оповідання українською мовою й бере собі псевдонім Марко Вовчок. Чому Марія Вілінська стала Марком Вовчком? Точної відповіді на це запитання немає. Цілком можливо, що зроблено це було за аналогією з псевдонімом відомої французької письменниці Жорж Санд. За родинним переказом, псевдонім походив від прізвища Маркович, за співзвучністю. Є також версія, що ім'я Марко було вибране з огляду на те, що в селах Немирівського району воно на той час було дуже поширене. Як і слово «Вовчок», що було і прізвищем, і назвою двох сіл. Отже, псевдонім Марко Вовчок – своєрідний символ того, що оповідач – з народу.

Живим джерелом мови для письменниці був фольклорний матеріал. Коли Марковичі приїхали в Немирів, Марія Олександрівна вже добре володіла українською мовою, але сторінки її саморобного зошита й далі заповнювалися новими записами.

Де б не доводилося жити, Марія Олександрівна старанно вивчала побут українців, їхні інтереси, прагнення, стосунки між собою і з панамі. Усюди в неї було багато друзів. Усі любили її як рідну, запрошували на весілля, хрестини, різні розваги, що давало можливість краще пізнати місцеві звичаї

та обряди, поглибити знання мови, осягнути психологію людей. Ще в Єкатеринівці Марія могла чути українську мову від сільських людей і слуг. У пансіоні покоївки панночок говорили між собою рідною мовою, вечорами співали пісень, розповідали казки, легенди. Здібна до мов, дівчинка запам'ятала багато нових слів, приказок, прислів'їв. Приїхавши з чоловіком в Україну, вона постійно спілкувалася з місцевим населенням. Довіжливо ставлячись до молодої пані, прості люди, особливо жінки, були з нею щирі й відверті. Оповідали їй про свою тяжку долю, про знущання панів і підпанків, негаразди в сім'ї, різні події, нерідко трагічні. Обдарована міцною, місткою і гнучкою пам'яттю, Марія Олександрівна збагатилася великою кількістю життєвих фактів. Вразлива й доброзичлива, вона проймалася стражданнями людей, переживала чуже лихо, як власне. Чимдалі глибше пізнаючи психологію селян, вона мимоволі починала бачити навколишню дійсність їхніми очима, почувати й мислити, як вони. Прийшов час, щоб усі життєві враження, пережите й передумане лягло на папір. Після довгих потаємних вагань, сумнівів, внутрішньої боротьби відважилася написати оповідання «Сестра».

Звичайно, Марія Олександрівна починала свою творчість не на порожньому місці. На той час уже широко відомими були твори Івана Котляревського, оповідання й повісті Григорія Квітки-Основ'яненка, поеми Тараса Шевченка, читання яких справило належний вплив на розвиток таланту

молодої письменниці. Так само вплинула й творчість Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Івана Тургенєва, писані російською мовою прозові твори Євгена Гребінки, а також твори зарубіжних письменників. Особливу роль, звичайно, відіграв український фольклор.

Очевидно, в неї не було періоду літературного учнівства, бо перший же твір виявився цілком зрілим. Прочитавши його, Опанас Васильович був просто вражений художньою майстерністю, глибиною змісту, правдивістю зображення дійсності, багатством мови. Заохочуючи дружину до подальшої літературної праці, він створив їй належні умови: увільнив од будь-яких побутових клопотів, найняв у селі хатину, де вона прожила майже все літо 1856 року з сином Богдасем і служницею. Перечитував усе нею написане, редагував, робив зауваження, давав поради. Опанас Маркович захоплено допомагав дружині, підтримував її віру в себе. Може, якби не було такої всебічної підтримки чоловіка, Марія Олександрівна так і не наважилась би подати свої твори до друку.

У лютому 1857 року Марковичі вирішили надіслати два оповідання П. Кулішеві (дослідники вважають, що це були оповідання, названі Кулішем «Викуп» та «Знай, ляше!»), який тоді разом із Вілозерським мав у Петербурзі друкарню. Через якийсь час було надіслано ще десять творів. Невдовзі прийшла позитивна відповідь. Відгуки Пантелеймона Куліша на твори Марка Вовчка були дуже схвальними. У листі до О. Милорадович видавець писав: «Одна пані народилась у

Московщині і вже замужем почала вчитись по-нашому. Що ж? Недавно написала чотири маленькі повістки із річей селянок. Чи поймете Ви мені віри, що як читав їх, то дух у мене займавсь: так зрозуміла вона красоту нашого слова і наче піснею заговорила! Колись напечатаю, то самі побачите, що то за дорогії клейноти!»; у листі до дружини: «Одержав я від жінки Марковича нове оповідання з народного життя. “Чудо, чудо!” – вигукую, як Грабовський. Нічого подібного ще не було в літературі нашій»; у статті: «Читаю й очам не вірю: у мене в руках чистий, непорочний, повний свіжості художній твір!».

У той самий час тітка К. П. Мардовіна запросила свою хрещеницю Марію відвідати її, показати Богдана. Марія Олександрівна і сама мала намір підлікуватися в Орлі, бо її мучили головні болі й часті застуди. Тому вона прийняла запрошення тітки й разом із сином вирушила за маршрутом: Немирів – Біла Церква – Київ – Козелець – Чернігів – Ніжин – Борзна – Глухів – Севськ – Кроми – Орел. На цьому довгому шляху Марія відвідує старих друзів, заводить приятельські стосунки з талановитими й цікавими людьми. Побувавши дорогою в Києві, Чернігові та інших містах, вона заїхала на хутір Мотронівку, де в той час перебували Куліші. Зустріли її дуже привітно. Пантелеймон Олександрович схвально відгукнувся про її твори й пообіцяв пришвидшити їх надрукування. Поділився своїми планами відкрити в Москві філіал друкарні й залучити до роботи в ній Опанаса

Васильовича, якого цінував як талановитого критика з тонким мистецьким чуттям, гарним смаком. Повідомив і приголомшливу новину, яку Марія Олександрівна радісно сповістила й чоловікові: «Пан Тарас в дорозі, їде в Петербург, а може, й в Україні буде. Що ти на це скажеш?» Звістка про повернення Тараса Шевченка відіграла велику роль у рішенні письменниці наступного року поїхати в Петербург, де можна було зустрітися з Поетом.

У листах до чоловіка Марія Олександрівна розповідає про лікування, про усі свої зустрічі, про творчі задуми й плани, про нові записані фольклорні твори. Перебуваючи в різних місцях, зокрема півтора місяця в Орлі, Марія Олександрівна писала нові оповідання, розпочала повість «Інститутка», яку закінчила, вже повернувшись до Немирова. Розпочала й перші твори ще раніше задуманого циклу – «Рассказы из народного русского быта».

Кожний майбутній твір письменниці обдумувала на самоті й так захоплювалася, що навіть уві сні бачила своїх героїв, чула їхні голоси, розмовляла з ними, а прокинувшись, поспішала записати все, що привиділося. Занурюючись в уявний світ – такий живий, яскравий, зримий, – вона переставала сприймати навколишнє. Пізніше в листі до російського письменника Сергія Аксакова Марко Вовчок напише: «Я обстановки ніколи не шукаю, щоб писати, просто думаю... Я, далєбі, не шукаю ні каміна палаючого, ні диких скель для роботи своїй... Самій побути потрібно мені... А вже якщо

пишеться, то пишеться і тоді, коли голова болить, в лихоманці, коли діти навколо біганину зчинили, і пічка не горить, а димить». Ясно бачачи обдуманий до дрібниць епізод, пейзаж, зовнішність і поведінку персонажів, «чуючи» їхні розмови, записувала уявлюване, потім об'єднувала в цільні картини і відпрацьовувала текст. Писала вона найчастіше з самого ранку до третьої-четвертої години дня.

Незадовго до виходу в світ першої книжки Марка Вовчка Пантелеймон Куліш написав Шевченкові: «Побачиш, які дива в нас творяться: уже й каміння починає вопіяти! Де ж пак, не диво, щоб московка преобразилась в українку, да такі повісті вдрала, що хоч би й тобі, мій друже, то прийшлись би в міру!»

Взимку 1857 року вийшла в світ перша книжка письменниці: «Марко Вовчок. Народні оповідання». Книжка була надрукована в Санкт-Петербурзі у друкарні П. Куліша і складалась з одинадцяти творів: «Сестра», «Козачка», «Чумак», «Одарка», «Сон», «Панська воля» (пізніше «Горпина»), «Викуп», «Свекруха», «Знай, ляше!» (пізніше «Отець Андрій»), «Максим Гримач», «Данило Гурч». На початку грудня, незадовго перед 24-літтям Марії Олександрівни, з Петербурга в Немирів прийшов товстий пакет, а в ньому щойно віддруковані примірники книжечки невеликого формату – її перша книжка.

Прочитавши «Народні оповідання», Тарас Шевченко почав шукати у друзів адресу письменниці, бо «...треба буде

хоч письмом подякувати їй за її сердечные, щирії оповідання». В одному з листів до Каменецького розчулений відгуками про книжку дружини Опанас Васильович попросив Шевченка, якщо це буде можливо, редагувати твори Марка Вовчка: «...нехай він провірить своїми очима, справить своєю рукою». Кажуть, що Шевченко так відгукнувся на це: «Як можна до цього доторкатися! Це для мене самого джерело істини і краси!» Поет був також проти того, щоб її твори редагував Пантелеймон Куліш, бо дуже боявся, що той їх «опрозить». Сам сприймав їх як «поезію в прозі».

Дізнавшись про звернення Марковича до Т. Шевченка, амбіційний П. Куліш у листі до управляючого друкарнею Д. Каменецького фактично відмовився мати надалі будь-які справи з письменницею: «Щодо Вовчка, то рука моя більше його не торкнеться». Ображений видавець, який нещодавно турбувався про добру посаду для О. Марковича в Петербурзі, тепер сухо зауважував, що з'являтися в столиці, не маючи грошей і впевненості, що знайдеться служба, дуже нерозважливо. Було за що образитися й Марковичам: Марія Олександрівна не шукала слави й не бажала розкривати своє справжнє ім'я, але Пантелеймон Олександрович не виконав її прохання, не зберіг її таємниці. А Марії на той час потрібний був спокій, бо, як писав її чоловік: «...мій Вовчок хоруге, ему треба уживати чистого воздуха, зажити спокою, бачити й оділяти других». У цей час Марія Олександрівна працювала над перекладами власних творів для російських видань.

Тарас Шевченко присвятив письменниці вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала») і, зібравши серед членів громади 120 карбованців, купив золотий браслет, який разом з поезією надіслав у Немирів Марії Олександрівні. З нетерпінням чекав її приїзду.

Петербург

У середині грудня Опанас Васильович одержав у Немирівській гімназії відпустку через хворобу на один місяць. І Марковичі негайно виїхали в Петербург. Дорогою сім'я завітала до брата Опанаса Васильовича, – пізніше племінник Марії Олександрівни так описував її: «Тітка Марія Олександрівна <...> одрізнялася від Опанаса Васильовича всім, геть усім: блондинка з сірими гарними очима, рівними, плавними і спокійними рухами: в момент різких поривів дядька Опанаса вона дивилася на нього широко розкритими очима не посміхаючись. Я пам'ятаю її високою, з великою русою кошою...» Їдучи в столицю, Марковичі зупинилися в Москві в українського історика й фольклориста Михайла Максимовича. Письменницю Марка Вовчка вже знали, читали її твори і з нетерпінням очікували нових оповідань. У лютому в журналі «Русский вестник» надрукували оповідання «Козачка». Прибувши в Петербург, сім'я оселилася в будинку Кавеліна, навпроти друкарні П. Куліша. У місті Марковичі познайомилися не тільки з українськими, а й з російськими та польськими письменниками і громадськими діячами. Збулася давня мрія Марії Олександрівни побачитися з Тарасом Григоровичем Шевченком. Сталося це в січні 1859 року. Як згадував М. Білозерський, «Шевченко від автора “Народних оповідань” був у невимовному захопленні». Вони зустрілися

як давні знайомі, задушевні друзі. Їх єднала спільність переконань, любов до України. Були вони подібні і складом характеру: обом притаманна сильна воля, прямота, непоступливість, душевна щедрість, громадянська мужність.

Через якийсь час після першої зустрічі Тарас Григорович написав елегію «Марку Вовчку. На пам'ять 24 генваря 1859»:

...Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!

Коли в 1860 році вийшов другим виданням «Кобзар», то ця книжка була присвячена Маркові Вовчкові. Крім того, на титульній сторінці подарованого примірника автор написав: «Моїй єдиній доні – Марусі Маркович і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко». Подібний напис зробив Пет і на подарованому рукописі нелегального твору поеми «Неофіти»: «Любій моїй єдиній доні Марусі Маркович на пам'ять 3 апреля 1859 р. Т. Шевченко». Водночас він подарував їй свій портрет з написом: «Марії Олександрівні». Між тогочасними українськими письменниками з такою великою силою і мужністю кріпацьке зло викривала тільки вона, продовжуючи традиції Шевченка в цій боротьбі. До її творів Шевченко ставився з великою пошаною.

Про Шевченка Марія Вілінська могла чути ще в Харківському пансіоні від студентів університету, які пошепки говорили між собою про мужнього Поета, що не побоявся висміяти самого імператора й за це був тяжко покараний. Коли Марія познайомилася з О. Марковичем, він багато розповідав про Тараса Григоровича, декламував його вірші. З сердечним теплом згадувала про нього хрещена мати Богдася – князівна Варвара Рєпніна, яка замолоду особисто знала Тараса Шевченка й закохалася на все життя. Варвара Миколаївна листувалася з Поетом і багато розповідала про нього своїй кумі. Незвичайна особистість Шевченка викликала в Марії Олександрівни не тільки зацікавленість, а й шанобу. Марко Вовчок присвятила Т. Шевченкові повість «Інститутка» та казку «Чортова пригода». Усе життя берегла як найдорожчу святиню подарований ним золотий браслет і навіть у скрутні не допускала й думки продати або закласти коштовну прикрасу.

Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш ввели письменницю в коло Петербурзької громади. Тарас Григорович познайомив Марію Олександрівну з поетом, одним з перших перекладачів творів Шевченка російською мовою Олексієм Плещеевим (1825—1893), з польськими діячами Едвардом Желіговським (1815—1864), Зигмунтом Сераковським (1826—1863), лікарем Павлом Круневичем (1835—1871). Марковичі у Петербурзі спілкувалися з Миколою Івановичем Костомаровим (1817—1885), Василем Михайлови-

чем Білозерським (1825—1899), Миколою Олексійовичем Некрасовим (1821—1877), Федором Івановичем Тютчевим (1803—1873), Павлом Васильовичем Анненковим (1812—1887), Олексієм Михайловичем Жемчужниковим (1821—1908) та іншими прогресивними митцями, науковцями й громадськими діячами. Одним з письменників, з якими познайомилася в той час Марко Вовчок, був Іван Сергійович Тургенєв. Одного разу, вже після знайомства з Марією Олександрівною і Тарасом Григоровичем, І. Тургенєв запитав у Шевченка, якого автора слід читати, щоб чимшвидше навчитися української мови, і Поет відповів: «Марко Вовчок! Він один володіє нашою мовою». Ставши другом письменниці, Іван Сергійович познайомився з рукописом «Украинских народных рассказов» і висловив своє незадоволення перекладом. Марко Вовчок згодилася, щоб він зробив новий гідний переклад за авторським оригіналом. Великий письменник зробив це за короткий час, старанно відредагував збірку – і книжку було надруковано в 1859 році. У передмові до цього видання І. С. Тургенєв писав про своє прагнення зробити ім'я Марка Вовчка таким же «дорогим і домашнім» для російських читачів, яким воно вже стало для українських. «Автор цих рядків, – продовжував письменник, – бажав дотримуватись у своєму перекладі чистоти і правильності рідної мови й водночас зберегти в міру можливості ту особливу наївну чарівність і поетичну грацію, якою сповнені “Народні оповідання”». Марія Олександрівна дякувала другу за пе-

редмову до збірки і дала для перекладу свою повість «Інститутка». І. Тургенев казав про цей твір: «...я в цілковитому захопленні; такої свіжості й сили ще, здається, не було. <... > Я маю намір перекласти “Інститутку”, хоч і приховую від себе складність цього завдання».

У Петербурзькій громаді Марія Олександрівна займала почесне місце не тільки як письменниця, а й як особистість. Великою вродою вона не відзначалася, хоч мала дуже гарні, незвичайної глибини сірі очі. Була висока, статурна, з довгою русою косою, яку закладала короною навколо голови. Одягалася просто, але зі смаком. Замкнена і стримана, поводитися скромно, трохи холодно, але рухи її були плавні й неквапливі. Належачи до тих людей, які воліють «менше казати, а більше знати», – вона говорила не багато, зате завжди розумно, змістовно, вміла уважно слухати мову інших. Ті, хто добре знав Марію Олександрівну, свідчать, що її характеризувало рідкісне сполучення розуму, таланту, природної чарівності, аристократизму й поетичності натури. При першому ж знайомстві вона викликала симпатію до себе. За словами І. Тургенева, мала дар «підкоряти людей і робити з ними, що сама хотіла». Однак ніколи не зловживала цим даром. Марія Олександрівна викликала захоплення, де б вона не з’являлася. Описуючи її, друзі та знайомі казали: «обличчя дуже лагідне, але просте», «вона, мабуть, вельми розумна, та дуже соромиться», «вона мені здалася жінкою скромною, без авторського самовдоволення», «дуже мила жінка, котра так

виглядає, ніби й не відає, якою рукою береться за перо»...

Живучи в Петербурзі, Марко Вовчок дуже багато працює, її нові твори друкуються в журналах і збірниках, вона робить авторські переклади, в домі Марковичів збираються друзі й знайомі, небайдужі до літератури люди. І таке життя, на жаль, приносить не тільки хвилини щастя й задоволення від захопленої праці й спілкування з однодумцями. Марія Олександрівна час від часу почуває себе так погано, що інколи навіть відмовляється від запланованих прийомів, і то не дарма: на засіданні Цензурного комітету прочитують анонімний донос про величезну шкоду від розповсюдження творів Марка Вовчка. Крім того, стосунки з Пантелеймоном Кулішем стали нестерпними, навіть спільні знайомі помічали, що Куліш «Марку Вовчку так набридає, що вона ладна втекти від нього...».

Після довгих клопотань Опанас Васильович був звільнений з посади молодшого вчителя Немирівської гімназії, і родина почала розмірковувати про поїздку за кордон, бо це конче необхідно було для здоров'я Марії Олександрівни. Хоча у спогадах старшого сина Богдана причину поїздки пояснено по-іншому: «Головною причиною було прагнення духовного світла. Особливо ж І. Тургенєв переконував Марка Вовчка та її чоловіка подивитися, як живуть за кордоном». Саме подивитися, як живуть люди без кріпацтва, й хотілося Марії Олександрівні. Разом з Марковичами за кордон збирається й Іван Сергійович Тургенєв. У цей час виїжджає за

кордон і Пантелеймон Куліш, а от Опанас Васильович поїхати не може. Вирушаючи за кордон, Марко Вовчок казала, що їй сумно й тяжко їхати без чоловіка, але вона сподівається, що він приїде вже через кілька місяців.

Прощаючись із письменницею перед її відїздом за кордон, Т. Шевченко наполегливо радив їй писати якомога більше і звернутись до народних казкових сюжетів: «Гляди ж, доню, щоб ти мені написала копу, дві або п'ять, а то й сім кіп казок...» Виконуючи це побажання Т. Шевченка, вона пізніше напише такі чудові твори цього жанру, як «Невільничка», «Лимерівна», «Кармелюк», «Дев'ять братів і десята сестриця Галя».

Увечері 29 квітня 1859 року Марко Вовчок із сином Богданом, у супроводі Івана Тургенєва вирушили з Петербурга в Берлін.

За кордоном

На початку травня письменниця прибуває в Берлін. Як розповідав І. Тургенєв, який тоді був у дружніх стосунках із Марком Вовчком, її син Богдан «...сидів у нього протягом усього шляху на руках, на ногах і спав на шії». У цей же час до Берліна прибуває П. Куліш. Припускають, що саме там і відбулася остання зустріч і серйозна розмова Марка Вовчка і її першого видавця, після якої Куліш повернувся додому. Іван Тургенєв потурбувався про влаштування письменниці з сином у Дрездені й поїхав у Париж. У листах письменник цікавився турботами й проблемами Марії Олександрівни, радив, до яких лікарів звертатися. На щастя, у травні Опанас Васильович одержав відпустку на вісім місяців і вирушив у Німеччину, щоб приєднатися до сім'ї. Марія Олександрівна пройшла курс лікування, разом із сином брала уроки німецької мови, причому обоє мали добрі успіхи. Там, на чужині, письменниця листується з Шевченком, який довіряє їй найпотаємніші думки й переживання: «...не пускають додому. Печатать не дають. Не знаю, що й робить. Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втечу на Україну, ожениюсь і вернуся як умитий в столицю». Іван Сергійович на кілька днів виїжджає до Лондона, де зустрічається з Олександром Івановичем Герценом (1812—1870) і передає йому збірку Марка Вовчка. Марія Олександрівна читала кілька робіт Герцена і

дуже цікавилася цією неординарною особистістю, вона про-
сила І. Тургенева: «Скажіть мені щось про нього, адже Ви,
мабуть, побачите його в Лондоні». Сам же Герцен, прочитав-
ши оповідання Марка Вовчка, дуже хотів познайомитися з
авторкою. Марія Олександрівна у Дрездені познайомилася з
критиком і журналістом Володимиром Михайловичем Май-
ковим (1823—1885), письменником Іваном Олександрови-
чем Гончаровим (1812—1891), професором Петербурзького
університету Костянтином Дмитровичем Кавеліним (1818
—1885).

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.